

פסקים והלכות

דינים ומנהגים להושענא רבא

מהות יום הושענא רבא

בהושענא רבא¹ ישנם כמה דברים.

- א. בהושענא רבא, הוא יום דין על המים².
- ב. נקרא יום ערבה, זכר למקדש.
- ג. מרבים בהושענות, כמו במקדש, בז' הושענות.
- ד. לפי הקבלה הוא יום סיום הדין ונתינת הפסקים ניתנים בהושענא רבא³.

¹. מצינו כמה טעמים למה נקרא הושענא רבא.

[א]. בלבוש (סי' תרס"ד סק"א) כתב משום שמרבים בו בנטילת ערבות. [ב]. במטה משה שם כתב אמר הקב"ה לאברהם אני יחיד ואתה יחיד אתן לבניך יום המיוחד לכפר בו עוונתם וזהו הושענא רבא, פירוש שמי אהיה בגימטריא כ"א, ואתה בכ"א עשרה דורות מאדם ועד נח עשרה דורות ועשרה דורות מנח ועד אברהם, והושענא רבא כ"א ימי לחודש תשרי, אמר לו הקב"ה לאברהם אם אין כפרה לבניך בר"ה יהיה ביום הכפורים ואם לאו יהיה בהושענא רבא וזהו איחדתי על שמי, והו"ד בא"ר שם.

[ג]. כתב בכה"ח (שם סק"א) כיון שמרבים באמירת הושענא.

[ד]. הושענא רבא נקרא על שם נ"א יום מר"ח אלול עד הושענא רבא, ונקרא על שם היום הגדול לפי שהוא הסיום. ². בגמ' בר"ה דף טז ע"א איתא בחג נידונין על המים, ובגמ' שם איתא מפני מה אמרה תורה נסכו מים בחג, אמר הקב"ה נסכו לפני מים בחג כדי שיתברכו לכם גשמי שנה, וכתב במהרש"א שכיון שא"א לעלם בלא מים וכמ"ש בגמ' בתענית דף ב' ע"ב וכל החיי אדם תלוי במים וכמ"ש בטור סי' תרס"ד, טור ריש סימן תרס"ד, ספר הרוקח סי' רכ"א, ובשבלי הלקט סימן שע"א כתב שבחג נידונין על המים שבו היו מסיימין ניסוך המים, ובביאור הגר"א סי' תרס"ד סק"א כתב שהו"ר נקרא קצת יו"ט כיון שהוא זמן החיתום הדין על המים שהם עיקר חיי האדם, ולכן הוא יו"ט.

³. וכמ"ש בזה"ק (ח"ג, ויקרא דף לא ע"ב) "ביומא שביעאה דחג הוא סיומא דדינא דעלמא ופתקין נפקין מבי מלכא, וגבורן מתערי ומסתיימן בהאי יומא וערבי נחל (תליין) בהו ובעינן לאתערא גבורן למיא ולסחרא ז' זמנין לרוואה להאי מזבח ממאי דיצחק בגין דאתמליא מיא האי בירא דיצחק, וכד הוא אתמליא כל עלמא אתברכא במיא, ובהאי יומא גבורות בעינן למיאי ולסיימא לון לבתר וכו', עכ"ל, ופירש בסולם, וז"ל: וביום ההוא בהושענא רבא צריכים גבורות כדי להמשיך מים ולסיים אותם אח"כ כי ביום ההוא מסתיים הדין עכ"ל, והו"ד בזה"ק במטה משה (סי' תתקנ"ז) ובא"ר (סק"א) כתב והביא הזוה"ק וכתב שהוא יום גמר דין. [ובתפארת שמואל סוף"ק דברכות הביא ממחזור ויטרי כת"י שהמהר"ם מרוטנברג היה אומר בהו"ר המלך הקדוש והמלך המשפט ע"ש]. וכ"כ גם בהגהות מנהגים (טירנא הלכות הו"ר הגהה רט"ז) וז"ל: למה נקרא שמו הו"ר אמר הקב"ה לאברהם אני יחיד ואתה יחיד אתן לבניך יום המיוחד לכפר בו עוונתיהם וזהו הו"ר, פירוש שמאי אהיה וכו' א"ל הרב"ה לאברהם אם אין כפרה לבניך בר"ה יהיה ביוהכ"פ ואם לאו יהיה בהו"ר וזהו אחדותו של שמי וזהו הו"ר עכ"ל. וכ"כ בספר המנהגי (הלכות אתרוג אות לח) שבהו"ר תכלית כפרה.

ואמנם פרי עץ חיים שער הלולב ריש פ"ד, כתב שבהו"ר הוא גם יום דין, ואמנם אף לזוה"ק מריש דבריו שכתב שהוא סיומא דדינא, אפשר שהרי הוא גם בכלל יום דין, וז"ל: ליל הושענא רבא, ועתה נבאר סוד ליל הושענא רבא, כי הלא צריך לדעת ג' זמנים אלו, שבהם נידונים בני אדם, אחד בר"ה, ב' ביוה"כ, ג' בליל הו"ר, אמנם אמרו רז"ל כי בר"ה נכתבין, ובנעילת יו"ט נחתמין, ובליל הו"ר נחתמין פעם ב', עכ"ל, ובהמשך דבריו מבואר שביום הו"ר הרי הוא נעילה של חותם בתוך חותם, ואמנם בזה"ק נזכר שיום הו"ר הוא יום דין, ובמהרש"ו לא מבואר באיזה שעה החתימה, אך כתב בבא"ח (ש"א פרשת וזאת הברכה ה"ב) שהחתימה היא בחצות לילה, וז"ל: בליל הו"ר בעת חצות לילה נגמר ונעשה בחינת חותם החיצון למעלה, כי ביוה"כ נגמר חותם הפנימי שהוא העיקר יותר, ולכן בהו"ר נמסרין הפתקין

ה. נוהגים להיות ערים כל הלילה. (משנ"ב סי' תרס"ד סק"א).

ו. מרבים בתפילות ובתחנונים ובתשובה. (בא"ח שם).

ז. אע"פ שנמסרו הפתקים יש עוד זמן להצלה עד יום שמיני עצרת, ולכן צריך להתעורר בתשובה גדולה ביום הושענא רבא, ויהיה ליבו חרד בתשובה כל היום. (יסוד ושו"ר העבודה פרק טו, בא"ח שם).

דיני ומנהגי הלילה

תיקון בליל הו"ר, וקריאת ספר דברים - נוהגים לקרוא ספר דברים, ומנהג בני אשכנז וספרד להוציא ספר תורה ולקרוא בו כל חומש דברים בלא ברכה לפניו ולאחריו, (עי' כה"ח שם סק"ד ובערוך השולחן סי' תרס"ד). ובני ספרד נהגו לקרוא ספר דברים ולומר תיקון קריאי מועד של הושענא רבא, ואומרים בו אדרא זוטא וספר דברים, ומדרש רבה על פרשת וזאת הברכה. ולאחר חצות קוראים את כל התהילים עם התפילות של שבעה כורתי ברית שהם בקשת רחמים⁴.

ואף על פי שנמסרו הפתקים יש עוד זמן להצלה עד יום ח' עצרת, ולכן צריך להתעורר בתשובה גדולה בהו"ר ויהיה לבו חרד בתשובה כל היום כולו. עכ"ל.

⁴ . נשאלתי האם יש עניין לומר משנה תורה לאחר חצות לילה בהושענא רבא, או שכל העניין לאומרו הוא דוקא לפני חצות. ומצינו בראשונים ובפוסקים כמה טעמים לומר משנה תורה בליל הושענא רבא.

א). באבודרהם פרק כז אות יט וז"ל: בליל הושענא רבא נוהגין מקצת אנשים לקרות את התורה כולה מראש ועד סוף, משום דאמרינן בפ"ק דברכות (ח). לעולם ישלים אדם פרשיותיו עם הציבור שנים מקרא ואחד תרגום, ואיפשר שלא השלים כל הפרשיות עם הציבור ולפיכך קורא בלילה הזה התורה כולה וישתלמו פרשיותו עם הציבור, וכתב שם עוד בזה"ל: ונראה לי שקריאה זו אינה מועלת כלל לפוטרו מתקנת חכמים כי קריאת התורה כלה בלילה הזה היא פעם אחת כל פסוק מפני שאין שום אדם שיכול להשלימה כולה בלילה אח שנים מקרא ואחד תרגום, ולכן יש יחידים שנוהגין להשלימה כולה בחג הסוכות ויותר טוב היה להשלימה בעשרת ימי תשובה, כדאמרינן בפ"ק דברכות (שם ע"ב) רב ביבי בר אבבי סבר לאשלומיני להני פרשיאתא דכולא שתא במעלי יומא דכפורי, פירוש כדי שלא יהא נחשב לו לעון ביום הכיפורים תנא ליה חייא בר רב מדפתי ועניתם את נפושתיכם בתשעה לחודש בערב וכי בתשעה מתנין והלא בעשרה מתענין, אלא לומר לך כל האוכל ושותה בתשיעי מעלה עליו הכתוב כאילו התענה תשיעי ועשירי סבר לאקדמוניהו אמר לי ההוא סבא, תנינא ובלבד שלא יקדים ובלבד שלא יאחר. עכ"ל. וכן כתב בשבולי הלקט סי' שע"א, וכן כתב בא"ר סי' תרס"ד סק"ה וז"ל: כתב שבלי הלקט [שם] יש נוהגים להיות נעורין כל הלילה וקורין מבראשית עד וזאת הברכה, לפי שביום מחרת צריכין להשלים התורה ע"כ. וכבר נהגו ללמוד התיקון. עכ"ל, וכן כתב בביכורי יעקב סק"ד. ולפי טעם זה, יש עניין להשלים את קריאת המשנה תורה, אך אם יודע שהשלים השמו"ת, לכאורה אין עניין בזה.

ב). בכה"ח סי' תרס"ד סק"ג הביא בשם האריז"ל שהתיקון הוא לקרוא את המשנה תורה, ונראה מדבריו שהוא עד חצות לילה, וכן נראה שם בסק"ד, וכן הביא ביסוד ושו"ר העבודה. וכן נראה בבא"ח ש"ר פרשת וזאת הברכה כתב בזה"ל: ילמוד סדר המתוקן בשמחה ובהתלהבות, כי בלימוד ספר משנה תורה נעשה עיקר התיקון הראוי להיות ביום זה. עכ"ל, ונראה מדבריו שהוא דוקא לפני חצות לילה נעשה התיקון ע"פ הקבלה כמבואר שם. וכן נראה ממש"כ הגה"צ רבי שריה דבילצקי זצ"ל בקיצור הלכות מועדים סוכות עמ' רכה וז"ל: עיקר התירון הוא קריאת כל ספר דברים, ולכן מי שאינו יכול להיות ער כל הלילה ישתדל לפחות לגמור את כל ספר דברים עד חצות עכ"ל. וכן כתב בספר הלכות חג בחג סוכות עמ' שפט בהערה 2 שהמדקדקים קורים במשנה תורה קודם חצות ובתהלים אחר חצות ושכן הוא ע"פ הסוד.

ג). ובסידור היעב"ץ כתב, וקורין משנה תורה זכר למה שהיה המלך קורא במוצאי שביעית. ולפי"ז יש עניין להשלים את הקריאה בלילה,

ד). בערוך השולחן (סימן תרס"ד סי"א) כתב וקורין משנה תורה מפני ששם עיקר אהבת ה' ויראתו וקורין תהילים ואומרים יהי הרצון המיוחד להו"ר, עכ"ל. [ואפשר שזה המקור למעלת קריאת ספר דברים]. ולפי"ז יש עניין להשלים את קריאת ספר דברים בלילה. תבנא לדינא: ע"פ הקבלה אין עניין לאומרו לאחר חצות, אך לפי הפשט יש מעלה לאומרו לאחר חצות. [ועכ"פ בודאי היכא שלא השלים שמו"ת כל השנה האחרונה]. ונפק"מ מכל הנ"ל אם אפשר ללמוד או חייבים לומר התיקון, שבני אשכנז נהגו ללמוד כל הרגיל, אך בני ספרד שמקפידים ע"פ הקבלה צריכים לומר התיקון, וכמו שכתב בשו"ת אור לציון ח"ד פרק לט תשובה א' שיש ללמוד בליל הו"ר את התיקון שתיקן

להיות נעורים כל ליל הו"ר - נוהגים להיות ערים כל ליל הושענא רבא, וכן פשט המנהג אצל בני ספרד ויש מבני אשכנז שנהגו בו. (שיבולי הלקט, שער הכוונות, ומשנ"ב סי' תרס"ד סק"א). מי שלא יכול להיות ער כל הלילה ישאר ער עד חצות הלילה ואח"כ ילך לישון. (כן נראה ע"פ שעיקר החיתום הוא בחצות, וכ"כ באחרונים).

מי שלא יכול להגיד תהילים לפני חצות, יאמר תהילים לאחר חצות. [כיון שבהו"ר הוא יום דין, ויום של רחמים, ולילה כיום יאיר, וכמ"ש הפוסקים לגבי אמירת תהילים בעשי"ת].

דיני התפילה והושענות בהושענא רבא

ז' הקפות - אחרי אמירת ההלל מקיפים את התיבה עם ארבעת המינים, כמו בכל ימי החג ועושים שבעה הקפות, ומרבים בתחינות וסליחות על המים, ויקפיד אף בז' ההקפות להקיף את הבימה שהד' מינים דבוקים שני ידיו.

מתירין אגודו של לולב - בהושענא רבא נוהגין להתיר אגודו של לולב (שו"ע סי' תרס"ד ס"א), והיינו שצריך להפריד את המינים זה מזה. יש שנהגו רק להתיר את אגוד הלולב בחלק העליון. (ביכורי שם סק"י), ויש שנהגו שלא להפריד את האגוד של הלולב כלל. ויש הנוהגים להתירו קודם נטילת הלולב ויש הנוהגים לאחר הנטילה קודם הלל, ויש הנוהגים לאחר הלל קודם הושענות, ומי שאין לו מנהג יסיר את הטבעות לאחר הנטילה לפני אמירת הלל. ומנהג בני ספרד: שלא להתיר את אגוד הלולב כלל.

הושענות ביום הושענא רבא בעלות השחר לפני תפילת שחרית - יש שנוהגים לומר הושענות ביום הושענא רבא בעלות השחר לפני תפילת שחרית, לניעורים כל הלילה שעייפים ורוצים לסיים את התפילה מוקדם, ואין ראוי לעשות כן.

אבל בהקפות - אבל מותר להקיף בהושענא רבא את הבימה שבעה פעמים, אע"פ שבכל חול המועד אינו יכול להקיף. (סידור יעב"ץ ועוד).

דיני חיבוט הערבה ביום הושענא רבא

נטילת ה' ערבות לחיבוט - ביום הו"ר נהגו ליטול ערבה, ואף שמן הדין די בערבה אחת כבר נהגו ע"פ הקבלה ליטול ה' ערבות. (משנ"ב סקט"ז ובא"ח וכה"ח סקל"ד).

פסול בערבות להושענות - פסולי ערבות הו"ר כדיני פסולי ערבה שבלולב, ולכן צריך להקפיד שהערבה תהיה כשרה בשיעור ג' טפחים, שלימה ולא קטומה, ולכתחילה רובה עם עלים, ולא חשש גזולה, ולא יבשה, ולהידור מצוה לקחת ערבות יפות ולחות.

אגידת ההושענות - נוהגים לקשור את החמש ערבות ביחד, (משנ"ב סק"ז וכה"ח סקל"ה). לכתחילה יש נוהגים לקשור בגבעול ערבה שלא השתמשו בה לנטילת לולב. ואם לא יכול לאגוד את הערבות בחוט של לולב שלא השתמשו בו לנטילת לולב, אך הרבה נוהגים להשתמש בחוט הלולב ואף שהוקצה למצותו לב ב"ד מתנה עליהם.

אגידה בגומיה וכדו' - מי שאין לו חוט מלולב או שמחמיר שלא להשתמש בלולב לאחר שהוקצה למצותו, יכול לאגוד את הערבות בגומיה או באזיקון, אך צריך להקפיד שלא לאחוז באגד אלא בערבות כדי שלא יהיה חציצה.

האריז"ל ואין ללמוד דברים אחרים כל עוד שלא יקרא תיקון זה ע"ש, ובספר אור אליהו סוכות, והארכת בזה במק"א שבודאי הוא עניין בעלמא, ואין חיוב בזה, רק שלא יפרוש מן הציבור, והכל לפי העניין.

שיעור אורך הערבה - שיעור אורך הערבה, כמו שיעור ערבה שבלולב. (שו"ע סי' תרס"ד ס"ד). וכן מנהג בני ספרד, ובני אשכנז נוהגים לקחת ערבה יותר ארוכה, ויש שנהגו לקחת מורביות גבוהות כמו שלקחו בבית המקדש. (חיי אדם כלל קנג ס"ג).

זמן חיבוט הערבה - נהגו לעשות החבטות אחרי התפילה, וע"פ הקבלה יש לעשות את חיבוט הערבה לאחר ההושענות. (עי' כה"ח שם סקל"ב).

על מה חובטים את הערבות - מנהג בני ספרד לחבוט את הערבה על קרקע עולם, ומנהג בני אשכנז לחבוט אף על רצפת קרקע בית הכנסת. (עי' שו"ע שם ס"ד, ובמשנ"ב שם סקי"ט).

חיבוט הערבות עד שינשרו רוב העלים - יש לחבוט את הערבה שנים ושלושה פעמים, אך מנהג בני אשכנז יש לחבוט את הערבה כמה פעמים עד שינשרו העלים, ויש שנהגו שינשרו רוב העלים. (עי' שו"ע ומשנ"ב שם, ובשעה"צ, ובמקור חיים, ובכה"ח סקל"ז).

להשתמש בערבות שחברו חבט בהם - נהגו שכל אחד ישתמש בערבות שלו, אך אם אין לו ערבות אחרות יכול להשתמש בערבות שחבירו חבט בהם, אך בתנאי שנשארו בהם עלי ערבה כדי שתשאר כשרה. (עי' שו"ת זקן אהרן או"ח ח"א סי' ל).

להשתמש בערבות הלולב - לכתחילה אין להשתמש בערבות שהשתמש בהם ללולב, אך אם אין לו ערבות אחרות יכול להשתמש בהם. (עי' שו"ע שם ס"ו).

חיבוט הערבה לאשה ולקטן - יש שנהגו שאף אשה וקטן חובטים את הערבה, אך ע"פ הקבלה אשה לא תעשה. (שו"ת רב פעלם ח"א סוד ישרים סי' יב). ויש שנהגו לחבוט עבור תינוק בן יומו, אך אין צריך לחבוט עבור עוברים.

מנהגי יו"ט בהו"ר - יש שנהגו בהושענא רבא מנהגי יו"ט להדליק נרות. (משנ"ב שם סק"ז).

עשיית סעודה ביום הו"ר - בכל יום מימי חוה"מ יש חובה לשתות יין לשמחה, ובהו"ר רבים נהגו להוסיף מאכלים נוספים כמו בסעודת יו"ט. (עי' מנורת המאור, ביאור הגר"א וערוך השולחן סי' תרס"ד).

להערות והוספות ולקבלת הגלין המלא ניתן לפנות באימייל: a921434567@gmail.com